

нити його імітацію; дизайн бренду юридично захищений на всіх нішніх та всіх потенційних ринках).

У цілому, колективні (національні) ідентичності – явище набуте. Вони не є чимось природним, навпаки – це штучні феномени, які змінюються історично протягом тривалого часу. У спільнот формування колективної ідентичності здійснюється на основі таких трьох параметрів: комунікація, досвід та пам'ять¹. Спільність цих засад забезпечує появу традицій, які сприяють становленню тривалих колективних ідентичностей.

Таким чином, у формуванні національної ідентичності набуває важливості категорія досвіду, зокрема, спільного позитивного досвіду. З цього приводу слід зазначити, що в Україні є доволі багато потужних ідей, історичних фактів, подій, особистостей, на основі яких є можливість формувати стійку національну ідентичність.

5.4. Процеси державотворення у контексті національної політико-правової ментальності

Роки новітньої незалежності принесли українському суспільству багато позитивних змін. Утім, не відбулося головного: утвердження новітньої державності, яка б відповідала вимогам часу. Побудову національної держави, як це мало місце в Європі в епоху модерну, ми нині в Україні не спостерігаємо. Не відбулося народження цивілізованих принципів функціонування держави, відповідальної взаємодії влади з народом. У сучасній Україні держава перестала бути екзистенційною цінністю, а перетворилась в чисто інструментальну. Українці опинилися в глибокій всеосяжній кризі, зазнали розчарувань від незрілості, державницької неспроможності нових еліт, переживають відчуття незреалізованості «вічно ембріонної України» (В. Стус).

Якщо шукати причини «хвороби» росту національного організму, творення сучасної української політичної нації, то варто передусім вказати на ті риси національного характеру, які не дають нам успішно розбудовувати державність, відстоювати себе, свій символічний світ, і, в міру можливостей, намагатися змінити їх, адекватно пристосова-

¹ Див.: Кільмансегг П. Г. Інтеграція та демократія. *Європейська інтеграція*. С. 39.

тися до сучасних реалій. Виявляється, навіть тепер, на початку XXI ст. у вітчизняній соціогуманітаристиці немає чіткого уявлення про те, що ж таке національна ментальність. А не знаючи себе, ми не розуміємо один одного, не можемо ефективно розбудовувати власну державу. Кожна нація володіє притаманними тільки їй психокультурними властивостями, які невидимими силовими лініями еднають людей у спільноту. Незалежно від того, якою мовою людина спілкується, вона свідомо чи несвідомо вбирає в себе енергетику корінного етносу, особливості його світогляду, цінності й стереотипи.

Крім таких зовнішніх відмінностей, як розріз очей або колір шкіри, навіть мовної відмінності, є щось значніше, що відбивається на організації життя, формує культуру, потреби соціального плану, економіку, політику, особливості освіти й виховання, сприйняття інформації та реакції на неї. Це невидимий внутрішній духовний світ, який проявляється у всіх сферах життєдіяльності людей, спосіб мислення, ментальність, «загальний дух народу» (Ш. Монтеск'є).

У літературі існують різні визначення ментальності. В цілому ментальність – це певна сукупність цінностей, звичок, система координат, психологічних алгоритмів, які формують погляд людини або групи осіб на навколишню дійсність і, відповідно, визначають її (їх) поведінку. Як мислення, душевний склад, глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, ментальність містить свідоме й несвідоме. Груповий менталітет (за К. Юнгом, колективне підсвідоме) – це своєрідні інстинкти, які складаються з так званих архетипів, які виринають з глибини психічних несвідомих утворень. Вони присутні в генах і передаються з покоління в покоління¹. Ментальність – феномен, який важко збагнути. Він майже не піддіється раціональному тлумаченню. Це не тільки загальноприйняті правила й звичаї, традиції, мова, світогляд, а щось таке, що відчувається, але не усвідомлюється. Як процес духовного та практичного освоєння людськими спільнотами світу ментальність змінюється, трансформується услід за зміною природного та соціального середовища, статусу й творчого потенціалу народу. Змінити менталітет народу не під силу окремій людині або групі осіб.

Національна ментальність проявляється у домінуючому настрої спільноти, характерних особливостях світосприйняття, системі мо-

¹ Див.: Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: «Книга», 2008. С. 3–6.

ральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах міжособистісних взаємовідносин, в конкретних фактах самоорганізації нації тощо. Серед функцій ментальності дослідники виділяють такі: сприяння адаптації спільноти до природного довкілля і глобального соціуму; забезпечення сприятливих умов для кооперації діяльності, групового співжиття; формування образу «ми – нація», «ми – громада»; розрізнення «своїх» від «чужих» за символами, знаками, етикетом; створення атмосфери емоційної спорідненості; етнонаціональне інтерпретування загальнолюдських норм і цінностей; плекання національної свідомості, патріотичних почуттів, національної гідності та гордості; забезпечення спільного психологічного оснащення представників певної культури; протидія насильницьким революційно-реформаторським перетворенням і сприяння еволюційним шляхам культурних, соціальних та інших змін; активізація бажання і життєвої спроможності мислити, діяти, змагатися за кращу долю народу, за реалізацію національної ідеї¹.

Сучасні дослідники української ментальності подають її у різних узагальнюючих характеристиках. Так, академік О. Киричук вважає, що українській ментальності притаманні такі системотвірні ознаки: інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; кордоцентричність, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуротворчості; анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистої свободи, без належного стремління до державності, коли бракує ясних цілей, достатньої стійкості, дисципліни й організованості; перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення².

І. Поліщук до базових взаємопов'язаних особливостей традиційного менталітету українства відносить екзистенційний індивідуалізм,

¹ Див.: Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід: Монографія. Тернопіль: ТНЕУ, вид-во «Економічна думка», 2010. С. 273.

² Див.: Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза. *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. У 4-х ч.* Київ-Луцьк, 1994. Ч. I. С. 11.

егоцентризм, інтроверсивність, ескапізм (намагання втекти від дійсності у світ ілюзій та фантазій – М. К.), консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм, громадоцентризм, провінційність, аполітичність, анархічність¹. О. Нельга вказує на такі ментальні риси української нації, як гуманність, демократизм, козацький дух, селянськість, індивідуалізм, роз'єднаність, бездержавність². Як бачимо, різні тлумачення традиційної української ментальності містять низку спільних ознак, які можна назвати її сутнісним ядром.

Ментальність української нації, її узагальнююча характеристика ґрунтується на базових архетипах народу, їхніх основних виявах у культурі, світоглядних засадах і рисах поведінки у звичних та екстремальних умовах. Вперше спроби філософського осмислення самобутності українського народу, його ментальності та історичного шляху в єдності світоглядного, соціального, політичного та економічного аспектів здійснили члени Кирило-Мефодіївського братства М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко. Визнаючи український народ суб'єктом історичної дії, осмислюючи історичну долю України, вони виступили за знищення соціального і національного гноблення, за федерацію всіх слов'янських народів, проголосили головні цінності, на які має орієнтуватися розвиток української нації – Бог, мир, свобода, рівність і братерство народів, гармонія з природою, повага до землі-матінки, до України. М. Костомаров виокремив такі основні риси українського характеру, як висока, безумовна релігійність українців, демократична вдача, розуміння переваги особистості над общинністю, цінування свободи³.

Т. Шевченко через змалювання образів селянина і козака – типових представників українського народу – відобразив такі суттєві риси

¹ Див.: Полішук І. О. Ментальність українців: політичний аспект. *Людина і політика*. 2002. № 1. С. 86.

² Див.: Нельга О. В. Українство як етноментальний та духовний феномен. *Уряд України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Людина і духовність». Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників / [кер. авт. кол. А. І. Комарова]. Київ: НДІ «Проблеми людини», 1996. Т. 5. С. 120–131.

³ Див.: Костомаров Н. Две русские народности. *Основа. Южно-Русский литературно-ученый Вестник*. 1861. № 3. С. 33–80; Куліш П. До рідного народу, подаючи йому український переклад шекспіровських творів. URL: http://ukrlit.org/kulish_panteleimon_oleksandrovych/do_ridnoho_narodu; Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / упоряд. та комент. С. А. Гальченка; передм. І. М. Дзюби. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 960 с.

українців, як любов до свободи, меланхолійне замилювання природою, гостре переживання несправедливості, глибоке, сердешне розуміння людської гідності, філософсько-задумливе сприйняття зрадливості, несталості долі. Разом із тим, поет нетерпимо ставився до проявів серед українців таких рис, як псевдопатріотизм, зрада, лінивість, соціальна пасивність. Подолання цих вад, на його думку, можливе в результаті звернення до дійсної боротьби за волю та плекання національної гідності¹.

Ментальність народу, як уже зазначалося, формується під впливом низки чинників. Це генетика, тисячолітня селекція і природний відбір; пришельці і завойовники, перемоги і поразки; ландшафт і клімат; вплив підпорядкування і панування; чисельність і територія, економіка й військова могутність; харчування і політичний устрій, релігія та культурні традиції, звичаї, закони тощо. Сукупність цих умов та їх комбінацій формує і зберігає те, що є системотвірним інстинктом народу у всіх його нюансах². Зазначений системотвірний елемент в українців, на наш погляд, не найсильніший. Є народи більш схильні до міцної державності і менш здатні до неї. Якщо, наприклад, вірмен, греків, англійців, французів, китайців та ін. називають народами-творцями, то про українців надто важко знайти подібні твердження. Український народ довго залишався без державності, а тому й без належним чином артикульованих національних інтересів. Люди з меншою схильністю до державних народів як самобутні спільноти ні в чому не поступаються більш державним. Однак в рівній мірі з ефективністю і зручностями державності у них не виходить. А поодинокі в чужу державність вписуються цілком.

До найбільш розвинених, заможних, стабільних країн сьогодні належать ті, спільним для яких є те, що вони, як правило, оточені морем і через їхні території не проходили різні завойовники. Це Австралія, Японія, Велика Британія, Норвегія, Фінляндія, Канада, США та інші. Щодо України, то її територія з давніх часів була великою дорогою й велетенським казаном людських сплавів. Племена й народи, які заклали основи української нації, на всіх етапах свого розвитку не перешкоджали проникненню «чужої крові» – своїм вважався кожний, хто погоджувався шанувати громаду, звичаї, брав участь в її військо-

¹ Див.: Шевченко Т. Г. Кобзар. С. 315–324, 335.

² Веллер М. Великий последний шанс. Москва: Изд-во «Москва», 2007. С. 384–387.

вому й економічному житті. І по-друге, тут живе народ рівнинного пейзажу, мрійливого характеру. Незважаючи на чисельні намагання різних завойовників її загарбати, в українців слабка агресивність. До того ж терпимості, толерантності, покірливості вчить і релігія. Вони можуть виступити на короткому відрізку часу, але розуміючи при цьому, що воювати довго – це не діло. І шляхетність веде до поразок. Чого не скажеш про нації напруженої енергетики, які живуть у менш сприятливих природних умовах (наприклад, у гористій місцевості)¹. На відміну, скажімо від США, де формування менталітету типового американця відбувалося в складних, не дуже сприятливих природних умовах, що сприяло становленню не поета і не філософа, а жорсткого прагматика, винахідника, підприємця, конструктора, природні особливості України екстримом не рясніють. Родючі землі, порівняно м'який клімат, віддаленість від епіцентрів можливих руйнівних землетрусів, повеней, цунамі тощо. Одне з рідкісних місць на нашій планеті, де земля щедро винагороджує своїх обробників. І не потрібно нічого винаходити – знай орати, засівай, збирай урожай. Чим більше й інтенсивніше працюєш, тим вищий твій добробут. Звісно, розвитку особистої заповзятливості це не дуже сприяло.

У непростих умовах розвитку українського народу в складі різних державних утворень, починаючи з XIV ст., виокремлюється низка духовних орієнтацій, які визначають змістовне сприйняття виховних ідеалів. Це і загальноосвітні спрямування шкіл, організованих для всіх дітей при церквах та сільських громадах, які ставлять перед собою завдання дати початкову освіту «класичного» середньовічного типу – знання церковно-слов'янської мови, елементів писемності, арифметики та співу. Це – і завершення цього загальноосвітнього рівня шляхом навчання молоді в університетах Європи. Зрештою, за всієї різноманітності виховних ідеалів, вони концентруються переважно навколо орієнтації так би мовити – «*vita heroika*» («життя героїчне»). Саме тому найбільше поцінуються такі риси, які притаманні самовідданому захисникові Вітчизни – козакові, який, до речі, повинен володіти високим рівнем освіченості. Формується певна «екстравертна» свідомість, внутрішнім змістом якої є орієнтація на героїчні ідеали захисників, борців за волю Вітчизни, орієнтація, яка спирається на повагу до знань та культури. Останнє особливо помітне в тому, що ідеалом

¹ Малайренко В. Чому ми такі бідні? *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. № 1–2. С. 5–6.

культури та освіченості була «людина тримовна» (*«tomotrium Lingvarum»*), що означало не стільки володіння мовами, скільки знання різних культурних регіонів.

З XVII ст. відбувається, за висловом І. Крип'якевича, «всмоктування інтелекту» з боку Речі Посполитої та Російської імперії й активне знищення залишків автономії освіти в Україні. Натомість нав'язувалися ідеали «меншовартості» українського народу та культури. Формується орієнтація на *«vita minima»* («маленьке, потаємне, внутрішнє життя»), мета якого –перечекати. Це життя інтровертне, сконцентроване на розбудові внутрішніх переживань. Воно характеризується недовірою та замкненістю вдачі, настороженим ставленням до оточення. А в зв'язку з тим, що основна маса українців залишалася селянською, виникають психологічні настанови на творення суспільної взаємодії на рівні сімейних, сусідських взаємин («толока»)¹. Тому нинішній стан України природний, бо багатовікову «стихію», козацьку «вольницю» та бездержавність не можна подолати за короткий час.

Слід брати до уваги і те, що цивілізація на нашій землі прийшла пізніше і розвивалась в умовах далеко не таких, як в Європі. Так, християнство та писемність, а, отже, культура, до нас прийшли пізніше майже на тисячу років. Якщо письменники й поети в Китаї, Індії, Греції, в Римській імперії були ще задовго до Різдва Христового, то на нашій території – майже через півтори тисячі років після нього. Якщо хірургія, терапія, стоматологія тощо в Європі були уже в першому тисячолітті до н. е., то у нас появились лише у XVII–XVIII століттях. Книгодрукування у нас виникло більш як на 100 років пізніше, ніж в Європі. І так у кожній галузі – тотальне відставання. Крім того, постійні війни і знищення людей та матеріальних цінностей, постійне перетікання так званих пасіонарних людей у більш комфортні країни. Все це не могло не позначитися на цивілізаційному процесі в Україні². Зазначимо й таке: за таких умов історичним дивом є саме існування України як незалежної держави.

Коли інші народи мали свою державність століттями, навіть тисячоліттями, то перша уява про державність нашого народу відбулась лише в IX ст., коли був створений так званий Руський каганат – держава, яка з XVIII ст. стала називатися Київською Руссю. Вчені до

¹ Див.: Вітенко Л. Українська специфіка. Яка система державного управління нам підходить і чому її досі немає? *День*. 2007. 21 червня. С. 4.

² Див.: Маляренко В. Чому ми такі бідні? С. 5–6.

цього часу не можуть визначитись, хто і в який спосіб створив цю державу. Одні це приписують норманам, другі – готам, треті – тюрським народам, четверті – хозарам тощо. Але практично ніхто не наводить конкретних вірогідних даних, що сам народ визрів і зорганізувався. Релігію нашому народу принесли візантійські греки та вірмени, писемність розробили і впровадили «моравські брати» Кирило і Мефодій. Металургійні комплекси та вугільну промисловість, які є основою економіки сучасної України, започаткували німці, бельгійці та голландці. Землям Дикого поля і Таврії (а це майже половина нинішньої України) дали життя переселенці з багатьох європейських країн, зокрема, із Сербії, Словенії, Чехії, Польщі, Голландії, Німеччини, Росії, Швеції. Порти на Чорному та Азовському морях побудовані завдяки французам Де Рібасам та Ланжеронам. Сьогодні по дорогах України їздять не українські автомобілі, а на полях – не українські трактори та комбайни. Майже вся побутова техніка не вітчизняного виробництва. Землі нинішньої України зібрані й об'єднані Російською імперією та Союзом РСР. За часів Б. Хмельницького, І. Мазепи, П. Скоропадського та С. Петлюри українці через внутрішні конфлікти, чвари та інтриги так і не змогли вибороти незалежність. Вона прийшла внаслідок процесів, які відбувалися не стільки в Україні, скільки поза її межами, хоча й за активної участі українців. Порівняно легко отримавши незалежну державу, українці не в змозі розумно нею розпорядитися. В Україні відсутні власні стандарти побудови держави, ними для неї є європейські стандарти. Але те, що добре для одного, не завжди добре для іншого, бо не враховується специфіка українського народу, його ментальність¹.

Науковий співробітник Міжнародного інституту соціоніки Л. Вітенко стверджує, що менталітету українця відповідає тип етико-інтуїтивного інтроверта, якого ще називають «Достоевським». Для нього характерна позиція «поганий мир кращий за добру війну», також – висока вимогливість до себе і терпимість до чужих слабостей; «йому дуже важко реалізувати свою безконфліктну систему стосунків у світі, повному протиріч», він дуже працьовитий; щоб постояти за себе, етико-інтуїтивному інтроверту потрібно зробити дуже багато зусиль, він не любить сили і часто відступає; як правило, перебуває в тіні².

¹ Див.: Маляренко В. Чому ми такі бідні? С. 7–8.

² Див.: Миколок О. Як стати успішною нацією? *День*. 2010. 4 серпня. С. 4.

Говорячи про національні особливості українців, на які має звернути увагу влада аби ми почали розвиватися, дослідниця вважає, що український народ – не логічний, а емоційний. Але не потрібно ототожнювати логіку з розумом, оскільки розум – поняття інтегральне. Емоції – це більш потужний механізм світосприйняття і реакцій на оточуюче середовище. Те, що ми – нелогічні, не означає, що ми в чомусь обмежені. Проте через нашу нелогічність розвинені «логічні» країни нас бояться, не розуміють (їхній розвиток базується на культивуванні й застосуванні ділової логіки, логіки результату). Якщо вірити твердженню, що буває розумний головою або розумний серцем, то українці радше належать до других. Наш позитив – це креативність і те, що зараз починають досліджувати духовно-душевні енергетичні складові життя. Це в нас дуже потужне і, до речі, відіграє велику роль у веденні бізнесу.

Вважається, що всі слов'яни схильні до надмірного політичного фаталізму, який, однак, у нашій країні сприймається як щось на кшталт жалості до себе. Україна, як жодна інша країна, володіє особливо великими запасами песимізму та невпевненості в собі. Це при тому, що Україна, з її потужною культурою, мистецтвом, ресурсами й українці цілеспрямованою та освіченою, значною мірою ідеалістичною молоддю могла б стати однією з найоптимістичніших країн у світі – не кажучи вже про широку підтримку, яку отримують у Європі прагнення України вступити до Євросоюзу та НАТО.

Натомість українці, за результатами дослідження Нью-Йорського університету спільно з українським Інститутом соціології й Асоціацією психіатрів, – найдепресивніша нація в Європі (як і в світі)¹. Загально визнано, що депресія пов'язана насамперед з негативними соціально-економічними показниками в країні, з розпадом моральних засад. Свою роль відіграє відсутність віри, уявлень про вищі цінності. В Україні на зміну зруйнованим моральним цінностям ніяк не приходять нові.

Власне, українці, що століттями жили – а часто й формували ідеологічні обличчя – Російської імперії, органічно увібрали в себе симбіоз відданої народної релігійності із державно-імперською лояльністю. Цей державно-релігійний симбіоз отримав на духовно-містичній філософській традиції східного християнства та природній м'якості й

¹ Див.: Герасимчук В. У мінорі. Українці – найбільш схильна до депресії європейська нація. *День*. 2006. 23 лютого. С. 6.

флексибільності нашого народу добрий ґрунт для свого розвитку. Таке зрощення духовної та суспільно-державної свідомості М. Бердяєв назвав «православізмом». Ця формула ідеально накладається до сучасної України. Президент у системі координат православістичної свідомості займає місце «царя-батюшки», завданням якого є вести свій народ «з Божою поміччю» до славних звершень. Ця ж риторика використовувалась комуністичним режимом – тоді партія і вождь вели нас у світле майбутнє.

Безперечно, така провінційно-рустикальна ідеологія має право на існування. І ми можемо й надалі вимагати від Президента побудови раю на «Вкраїні милій», але тоді треба свідомо визначити свій статус у світі та досягнути, що з таким уявленням про роль Президента ми повинні відвернутись від Європи й усієї західної цивілізації, оскільки їхні демократично-ліберальні (в координатах православізму їх доречніше називати «протестансько-сектанські») ідеї будуть шкодити нашим уявленням про владу та її духовну місію. І хоч «розумом» українці вже в Європі, але «серцем» – ще в імперіалістично-монархістській ідеології. Якщо все ж ми маємо амбіції розвиватись в загальноєвропейському дискурсі, то маємо свідомо досягнути глибину інтелектуального і духовного занепаду, в якому опинилася Україна, і розвивати себе, і тих, що довкола нас, щоб з цієї ситуації вийти.

Приголомшує підвищена увага українців до слів за гідної подиву байдужості до фактів. Свого часу академік Іван Павлов писав, що в російської людини гіпертрофовано розвинена друга сигнальна система, тобто орієнтація не на реальне життя, а на його знаки, символи, позначення, коли слова й образи цінуються набагато більше, ніж дійсність. Але треба визнати, що в нас подібна особливість психіки розвинена, принаймні, не менше, ніж у сусідів. Нам, українцям (як і слов'янам загалом), реальне життя менш важливе. Ми більше виражаємо себе у слові, у мріях, в ілюзіях, ніж у реальних справах. Так, український виборець реагує на слова політиків безмірно жвавіше, ніж на їхні справи. Українці не вміють слухати один одного, підкоряються обраному керівництву, не вміють бути прагматичними і розумними заради спільноти, а не тільки своїх інтересів.

Українці й досі живуть у полоні комплексу меншовартості відносно «більш професійних» росіян або німців. Цей комплекс породжує і «комплекс кривди», що, в свою чергу, може проявитися в орієнтації на агресію щодо дійсних або уявних причин меншовартості. Тенденції

абсолютизації історичних кривд, завданих нам іншими народами, за повного небажання визнавати якісь свої історичні прорахунки чи трагічні зриви є дуже небезпечними. Дешеве оглуплення на рівні «хохол» – «кацап», демонізація усього «ненашого», демонстративне й бездумне відкидання його шкодить передусім нам самим, підриває основи нашої традиційної, м'яко кажучи, «полеміки» зі «старшим братом», потреба в якій аж ніяк не зменшується і яку слід вести на гідному рівні – рівні фактів, знання й моральних переваг¹.

Водночас у свідомості «масової людини» спостерігається вперте, навіть дивне бажання не тільки не розуміти ірраціональне та метафізичне, а й володіти ними, яке, можливо, впливає з іще темнішого бажання видаватися кращими, ніж ми є насправді, а також з незнання себе, а отже, і з породженої цим неповноцінності, що компенсаторно буває за рахунок завуженої свідомості та інфантильного сподівання на батьківську опіку світу. Все це, мусимо визнати, є також рисами нашої натури, пристрастями нашої душі. Якщо говорити про перспективу, то необхідно якомога швидше позбавлятися від панування ірраціональних мотивів. Зазначимо, що індивідуалізм в Україні – люба дитина ліберальної ідеології – не відбувся у формі позитивного самоствердження особистості. На відміну від країн Заходу, на українському ґрунті набув поширення «негативний індивідуалізм», що залишив людину наодинці з власними проблемами, і котрий змушує її бачити в інших небезпеку і відчувати відчуженість від суспільства.

Людство завжди, в усі часи, сподівалося на щось велике. Але ми у своїй невгамованій гордині продовжуємо розбудовувати Україну як країну великих страждань замість того, щоб робити її Україною великих справ, щоб вона мала таке само «вбрання», як її успішні «сестри» в Європі. Душа українського народу більше благає закликів, тому не випадково в українській мові на відміну від інших дуже поширена заклична форма (не наказова, як це має місце, скажімо, в російській чи англійській мовах). Навіть етноцентризм українців – це зовсім не те, що етноцентризм японців, французів чи, скажімо, німців. Наш етноцентризм – це радше неминуча «концентрація» наших недоліків. Саме тих, завдяки яким ми і не мали своєї державності впродовж століть. То була внутрішня настанова, зроджена й підтримувана іс-

¹ Див.: Коцюбинська М. Вітер з України і наші екзистенційні зусилля. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська акад.», 2005. С. 10–11.

торичними умовами, зумовлена браком повноцінного культурного розвитку, нормального спектру різних форм національного життя, синдромом поневолення. Усе свідоме духовне життя української нації – майже суцільна опозиція, тихий або голосний опір тискові й нівеляції. Звідси межованість психології народу – самопочуття власної національної гідності і водночас усвідомлення системної невідповідності суспільства й держави, їхня фактично прогресуюча деградація. Українці – нація крайнощів. Або нам «сумно, сумно аж за край», або вибухаємо так, що світ починає шукати Україну на цивілізаційній мапі. Ми вперто шукаємо месію, свого «Вашингтона» й щиро віримо, що він ось-ось прийде і забезпечить благоденствие... Вірити в це, звісно, легше, аніж розбудовувати Україну в собі і довкола себе. Українці у своїй масі ведуть себе інфантильно, очікують, що за них хтось все зробить, що Україну можна буде витягнути з тієї глибокої кризи, в яку вона потрапила, чиймись, не народу, зусиллями.

За ті сторіччя, коли Україна перебувала в стані підлеглої території, доктрина її державності виявилася дуже розмитою, не виразною. Осмислення, самоусвідомлення державництва українським народом не відбулося в усіх його прошарках і на всіх рівнях: філософсько-політичному, соціально-економічному, правовому, психологічному, ментальному, ідеологічному, інформаційному, конфесійному, оборонному. Для багатьох громадян «національна держава» – занадто абстрактне поняття, конкретно не пов'язане з їх повсякденними потребами і проблемами, через що зростає роль емоційно-психологічних, неусвідомлених компонентів суспільної свідомості й поведінки людей. Більше того, українська нація, яка тривалий час перебувала під іноземним поневоленням і культура якої піддавалась тотальному нищенню, в умовах глобалізаційних інтеграційних процесів починає набувати нових ментальних рис. У неї розвивається мімікрія, тобто здатність пристосовуватися до чужих порядків, формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм, консерватизм як спосіб захисту й збереження власних етнічних рис, комплекс «меншовартості»¹.

Світовий досвід засвідчує нежиттєздатність «імпортованих» зразків державності, нав'язування демократичної моделі ззовні. Демократія здатна утвердитися у тому чи іншому суспільстві, коли вона вирос-

¹ Див.: Фільц О., Невелюк О. До вивчення проблеми ментальності населення Галичини. *Генеа: Філософія. Історія. Політологія*. 1994. № 1. С. 234.

тає із його глибинних світоглядних основ, базується на відповідних інституційних (політичних, соціальних, економічних) традиціях, особливостях релігії, ментальності та світосприйняття народу. Копіювання не може бути творчим.

Відтак після століть бездержавності, жахливого комуністичного експерименту в українців значною мірою була подавлена воля до самостійності, заможного життя. Сформована ментальність народу-аутсайдера, невдахи, психологія маленької людини, якої нічого не стосується й яка не хоче мати справ з державою. Влада нехай у всьому і розбирається. Маємо переходити від психології колективної безвідповідальності, яка панувала в колишньому СРСР, до психології відповідальності кожного, усвідомлення кожною людиною важливості прийняття тих чи інших рішень, значущості свободи. Люди мають стати відповідальними громадянами своєї країни, відчувати себе особистостями, а не убогими гвинтиками «машини». Маємо прищепити людям потребу до свободи, бо тільки розкривши лідерський потенціал кожної людини, ми зможемо збудувати Україну як європейську державу.

Враховуючи складники ментальності українців, яка формувалася протягом століть, необхідно, спираючись на них, формувати «нову людину», орієнтовану на сьогодення з його постійною духовною рухливістю, але разом із глибоким усвідомленням своїх соціопсихічних, культурних коренів і, головне, з моралю, яка спирається на загальнолюдські цінності, закладені в споконвічній «поліфонії» українського менталітету. На жаль, жоден із українських президентів, парламентів чи то урядів не змогли посприяти справжньому моральному очищенню країни, навіть, навпаки. Це порочне коло може розірвати, мабуть, тільки новий якісний контекст, що має бути створений в країні насамперед завдяки інформаційному простору та гуманітарній політиці.

Наповнюючи державність України атрибутивно, українські можновладці так і не спромоглися за роки незалежності створити ефективну модель української держави, яка б, окрім представницьких функцій, могла б ще й забезпечити гідний рівень життя для її громадян. Не працюють належним чином конституція і право, армія та інші силові структури. Українська держава перестала виконувати свої базові функції. Вона не в змозі належним чином контролювати кордони та міграційні потоки, фінансовий стан справ у суспільстві, якість продуктів

харчування і медикаментів, не забезпечує ні обороноздатності, ні економічної незалежності, ні правосуддя, ні соціальної справедливості. Безмежна свобода капіталу обертається всезагальною дерегуляцією, моральним хаосом, зростанням нерівності. Використовуючи посули вільного життя, ліберальна українська держава переклала на плечі громадян вирішення системних протиріч суспільства. Соціоекономічний та технологічний рівень суспільного буття не відповідає елементарним середньоевропейським стандартам.

Відсутність реальних реформ у країні, економічна незреалізованість державницької ідеї ставить під загрозу повноцінне існування української держави не менше, а може, й більше, ніж загроза ззовні. Коли національна держава слабшає і втрачає своє значення, вона втрачає свій суверенітет під тиском з двох боків: згори (з боку транснаціональних сил) і знизу (з боку сил субнаціональних). Пересічний українець, який у грудні 1991 р. проголосував за незалежність й очікував значного поліпшення власного добробуту (чому цього одразу ж не могло відбутися йому не пояснили), сьогодні уже ладен звинувачувати у своїх негараздах українську державність. Нашим державним мужам не стало снаги сформувати позитивне ставлення до розбудови державності й реформ серед переважної більшості громадян. Більше того, ще й досі не вироблені основні положення стратегії державно-правового розвитку українського суспільства, яка мала б бути вище існуючих в політиці ідеологій.

Анексія Росією Криму, війна на Сході лише оголила слабкості нинішньої держави. Прояви дезорганізації, деструкції й ентропії відбуваються в усіх владних інституціях. Багато ключових рішень для держави, які забезпечили б незворотність інституційних реформ, гальмується. Бізнес фактично поглинув державу. Спостерігається неготовність держави (як інституту чиновників) міняти власний базовий принцип існування. Вітчизняна політична еліта не є за своєю суттю державницькою. За рівнем свого професіоналізму вона виявилася неспроможною до створення чотирьох головних елементів сили держави: економіки, військової сили, дипломатичної та культурно-інформаційної. Владні чинники не зуміли організувати суспільний розвиток так, щоб якщо не зупинити, то зменшити відтік трудових та інтелектуальних національних ресурсів. Гіперболізація прагнень частини населення, особливо молоді, негайно бути у Західній Європі, навіть

покинувши, як жертву за успіх, деякі національні цінності, теж не сприяє формуванню етноінтегруючих засад нації¹.

Сьогодні необхідно переосмислити роль держави як суспільного інституту. На зорі новітньої незалежності, внаслідок неоліберального курсу українська держава втратила немало притаманних їй функцій. Глобалістські тенденції у світовій економіці, жорстка конкуренція на міждержавному рівні ставлять перед нацією завдання, які в нинішньому аморфному стані українська держава вирішити не в змозі, що призведе найближчим часом до глобального відставання, деградації нації. А на тлі посилення сусідів Україна ризикує де-факто втратити суверенітет, залишившись виконувати функції транзитної території. Українська держава має бути не об'єктом євроінтеграційних процесів і глобалізації загалом, а опорною силою, здатною чинити супротив економічній чи культурній експансії.

Події новітньої української історії спростовують думку про Україну, як про націю жертв. Мабуть, жодна країна (за винятком хіба що Польщі) не змогла пронести національну самоідентифікацію та національну ідею через роки бездержавності та радянської асиміляції такими збереженими, як Україна. Нині зріс рівень усвідомлення українців самих себе – як індивідів і як народу, нації, і це найважливіше. Українці – нація високої гідності. Хто б сумнівався в цьому після подій 2013–2014 років, що їх назвали «Революцією Гідності». Політичний колаж, який тяжів над державою, призвів до національного спротиву (дія природної пасіонарності), урухомивши житезабезпечуючі сили, уже не на рівні підсвідомої спонуки, а як цілковито усвідомленої дії. Але чи постане із великого вибуху народного волевиявлення, із духу цієї революційної музики, із балансу «діонісійських» і «аполлонійських» інтенцій і настроїв нова, нефеодальна, європейська держава, нова країна, сучасна українська нація, нова реальність?

Наступні 5–10 років будуть надзвичайно важливими для майбутнього України. Стратегічним напрямком, інтегральною характеристикою усіх змін і реформ має бути здійснення системної модернізації усього комплексу відносин та інститутів – держави, економіки, суспільства. Має відбутися суб'єктивізація та модернізація української нації через створення нового, власне українського проекту державнос-

¹ Див.: Павлюк С. П. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції: моногр. / Ін-т народознав. НАН України. Львів, 2006. С. 148.

ті – «української України» чи так званої «Третьої республіки», яка втілить ідеал вільної країни на благо українського народу. Зробити її життєздатною, ефективною, сучасною, такою, яка відповідає ментальності і способу життя нинішньої генерації українців. Важливо, щоб Україна перейняла європейський досвід сучасного державного будівництва і при цьому зберегла власні державницькі традиції: республіканські ідеали, засади самоврядування, високу моральність, тісну взаємодію з українськими церквами, орієнтацію на співпрацю із Заходом¹. Успішне творення державно-політичного організму, самоутвердження української нації на новому витку світової цивілізації залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, яке місце посіде в системі їхніх цінностей.

Для держави, у період моментократії (ситуації, коли державна влада не має стратегії розвитку) і стрімкого темпу життя, критично важливо запровадити стратегічні проекти розвитку інтелекту, людського потенціалу. Українцям, якщо вони хочуть посісти гідне місце у глобалізованому світі, потрібно сміливо йти назустріч новаціям, адаптуючи їх до своєї ментальності. Шлях до цивілізованого світу лежить через повернення до інтелектуальних змістів сучасної доби. Саме в цьому Європа найбільше нам може допомогти, адже вона прагне мати на своїх кордонах не феодальну країну в руках мафії, а модерну комунікативну державу. І тільки така держава матиме перспективу стати не декларативно, а реально частиною європейської цивілізації.

Отже, українське суспільство, яке знаходиться на шляху до свого якісно нового стану, потребує цілісної концепції модернізації та одночасного реформування всіх сфер його життєдіяльності. Реалізація цієї вимоги зумовлює зміст і спрямованість головних засад та першочергових завдань націє- і державотворення. І головне місце під час модернізації, як слушно зазначає М. Михальченко, має посісти держава². Лише інститут держави, – але держави, що працює за стандартами європейської демократії, – може зупинити ентропію національного буття і спрямувати вивільнену енергію українців на конструктивну творчу її самореалізацію, забезпечити формування національної ідентичності.

¹ Рудакевич О. Актуальні націотворчі ідеї політичної поезії Т. Шевченка. *Наукові записки*. 2014. Вип. 3 (71). С. 262.

² Див.: Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? Київ: Ин-т социологии НАНУ, 2001. С. 138.